

Andrej Nared*

KRANJSKI DEŽELNI PRIVILEGIJI 1338–1736**

(Vabljeni predavanja v sklopu "Zgodbe z Ljubljanskega gradu", organizatorja Festival Ljubljana in Zgodovinsko društvo Ljubljana, Ljubljanski grad, Modra dvorana, 17. april 2008)

V srednjem veku je veljalo, da je izvor prava Bog, ne pa država ali vladar. Pravo je nad vladarjem in ljudstvom; pravo in pravica sta eno. Stari, dobri običaji so poleg tega enako dobri kot zapisano pravo. Deželno pravo v širšem pomenu besede obsega običaje, ki so veljali v deželi nasploh, v ožjem pomenu pa tista pravila, ki so se upoštevala v plemiški sodni praksi. Starejše deželno pravo je bilo predvsem običajno pravo, vzklilo iz starejših podlag v praksi deželnega plemstva in njegovih avtonomnih organov. Z izjemo avstrijskega in štajerskega deželnega prava je bilo običajno pravo v vzhodnoalpskih deželah stvar ustne tradicije in ni bilo kodificirano. Na Kranjskem se deželno pravo oziroma običaji v virih pogosteje omenjajo šele na prelomu iz 13. v 14. stoletje. Posebna vrsta deželnega prava je privilegijsko pravo, ki je nastalo v procesu oblikovanja kasnejših notranjeavstrijskih dežel in pravno poenotenega plemiškega stanu. O privilegijskem pravu in deželnih ročinih bo govor v naslednjih minutah.

Kot govori že samo ime, je *hantvest* listina, ki se jo potrdi tako, da se nanjo »položi roka« – da se jo torej lastnoročno podpiše in pečati. Običajno je šlo pri tem za pisno zagotovitev oziroma potrditev pravic ali privilegijev, v nekaterih primerih pa ta izraz označuje tudi listino na splošno. Izraz *hantfeste* srečamo na primer že leta 1281, in sicer tako za osnovno privilegijsko listino kot za njeno potrditev, v naslednjih dveh stoletjih pa je ta izraz dokaj pogost; omenja se predvsem takrat, ko gre za potrditve že obstoječih, denimo, samostanskih ali mestnih privilegijev.

Z izrazom *Landhandfeste* – slovensko obliko deželni ročin je v drugi polovici 16. stoletja skoval Andrej Recelj – je lahko v ohlapnejšem smislu mišljen posamezen deželni privilegij, pogosteje pa s tem označujemo skupek privilegijev, ki so tvorili deželno stanovsko

* Dr. zgod. zn., višji svetovalec – arhivist, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, 1127 Ljubljana, andrej.nared@gov.si.

** Predavanje temelji na avtorjevih razpravah: Privilegij kranjskega plemstva iz leta 1338 – temelj stanovsko-monarhičnega dualizma, v: Med Srednjo Evropo in Sredozemljem (Vojetov zbornik, ur. S. Jerše et al.), Ljubljana 2006, str. 3–31; Kranjski deželni privilegiji (ročini) 1338–1736, v: Kranjski deželni privilegiji 1338–1736 (Publikacije Arhiva Republike Slovenije, Katalogi, zv. 31, ur. A. Nared in J. Volčjak), Ljubljana 2008, str. 35–67.

ustavo in k spoštovanju katerih se je pri dednem poklonu zavezal vsakokratni deželni knez. Prav tako s tem izrazom označujemo tiskane zbirke deželnih privilegijev. Deželni ročini niso kodifikacije deželnega prava, temveč prepisi starih privilegijev in njihovih dotedanjih potrditev v novi potrditvi. Tako po obliki kot vsebini so svojevrstne listine; vsebujejo namreč potrjene listine in potrditvene klavzule poznejših vladarjev. Pojem *Landshantvest* je prvi uporabil vojvoda Ernest Železni, ko je marca 1414 potrdil privilegij koroškega plemstva iz leta 1338. Po Ernestu je prišlo v navado, da je deželno plemstvo vsakemu deželnemu knezu predložilo prepis dotedanjih privilegijev v pisno potrditev. Ernest je avgusta 1414 potrdil tudi temeljni kranjski privilegij in ta potrditev predstavlja začetek in jedro kranjskega deželnega ročina. Inserirana je bila v vse poznejše potrditve, pri čemer so te z uvodnim delom in sklepnimi formulami objele prejšnje potrditve kot letnice pri deblu.

Jedro deželnega ročina predstavljajo t. i. osnovne listine. V našem primeru so to privilegij za ožjo Kranjsko iz leta 1338 ter privilegiji goriškega plemstva na Dolenjskem in v Beli krajini (t. i. Grofija v Marki in Metliki) ter v Istri iz let 1365 in 1374. Čas nastanka osnovnih listin je po Sergiju Vilfanu predstavljal prvo obdobje v razvoju deželnih ročinov. Čas od leta 1292 (Štajerska), 1338 (Koroška in ožja Kranjska) oziroma 1365/74 (Marka in Metlika, Istra) do prvih potrditev v letu 1414 je Vilfan imenoval dobo stagnacije, tej pa je do konca 16. stoletja sledila doba razvoja deželnih ročinov. To dobo zaznamujejo številne potrditve in v 16. stoletju tudi vključevanje novih listin. Čas monarhičnega absolutizma v 17. in 18. stoletju je sicer prinesel še nekaj potrditev, ki so bile v resnici le formalni akt, ki je s težavo zameglil dejanski propad deželnih privilegijev in stanovske moči.

Jedro kranjskega deželnega ročina so torej predstavljali privilegiji iz let 1338 in 1365, v nekem smislu tudi potrditvi iz leta 1374, s katerima sta nova deželna kneza potrdila svoboščine dolenjskega in istrskega plemstva, ki je po izumrtju istrske veje goriških grofov prišlo pod Habsburžane. V nadaljevanju se bomo zato podrobneje seznanili s temi privilegiji.

Po smrti Henrika iz majnhardinske veje goriških grofov sta Koroška in Kranjska spomladi 1335 prišli pod Habsburžane, ki sta jih zastopala vojvoda Oton in Albreht II. Oton se je takoj zatem odpravil na Kranjsko in nato na Koroško, kjer je v imenu obeh novih knezov sprejel dedno poklonitev in se dal ustoličiti na knežjem kamnu. Albreht je bil bolj zadržan, njegova dejanja pa daljnosežnejša. Zdi se, da se je zavedal pomena, ki ga imata za deželo jasno načrtano deželno pravo in plemiška skupnost, ki se po tem pravu ravna. 14. septembra 1338 je Albreht II., avstrijski, štajerski in koroški vojvoda ter gospod na Kranjskem in v Marki, v Gradcu izstavil privilegij koroškemu plemstvu in dva dni kasneje enak privilegij še

Kranjcem. Privilegij je deloma uzakonil obstoječe običajno pravo, deloma podelil nove pravice po štajerskem vzoru, novi deželni knez pa ga je izstavil na prošnjo deželskih gospodov, vitezov in oprod.

Prva vsebinska določila regulirajo premoženjskopravne zadeve in zahtujejo organizacijo ter postopek pravdanja glede fevdov in druge lastnine. Za priposestvanje privilegij predvideva nemoteno posest, pri čemer je zahtevana priposestvovalna doba odvisna od vrste posesti. Za alodno posest se zahteva 30 let, za fevd 12 let in za zakup po meščanskem pravu eno leto. Če je kdo koga tožil zaradi motenja posesti in zahteval njeno vrnitev, je moral svojo pravico dokazati s trojno prisego, se pravi svojo prisego in prisego dveh prič oziroma prisežnih pomočnikov. Obtoženi je lahko tako zahtevo odbil z enim soprisežnikom. Plemiško posest je kranjski privilegij nadalje zaščitil z določilom, da se lahko Kranjcu zakonito pridobljeno posest odvzame oziroma se ga z nje prežene le po sodni poti. Za fevdne spore je predvideno sodišče fevdnega gospoda, za deželnoknežje fevde deželno ograjno sodišče, ki je bilo pristojno za fevde in lastne posesti ter je bilo za plemstvo prva sodna instanca. Za pravdanje na ograjnem sodišču, ki mu je predsedoval deželni knez ali deželni glavar, so bili predvideni štirje naroki, med katerimi je moralo preteči šest tednov. Privilegij je deželnemu gospodu dovoljeval soditi tudi glede fevdov drugih gospodov, kolikor bi ti s sojenjem odlašali. Ograjno sodišče je bilo pristojno tudi za posesti tistih, ki so sicer živeli zunaj Kranjske. S tem je bil uzakonjen teritorialni princip (*forum rei sitae*), ki je vsako deželo štivil pred vmešavanjem sodnih organov drugih dežel. Ograjno sodišče je bilo pristojno tudi za grofe, pri čemer velja spomniti, da so imeli v času zapisa privilegija grofovski rang na Kranjskem le Ortenburžani.

Najvišjemu deželnemu – ograjnemu sodišču je po privilegiju načeloval deželni knez, glavar ali kdo drug, ki mu je knez to zaupal. Glavar je zasliševanje in sojenje v določenih zadevah lahko zaupal tudi komu drugemu. Iz te pristojnosti se je rodila funkcija namestnika deželnega glavarja, deželnega upravitelja. Privilegij od sodnikov zahteva prisego, da bodo pravično sodili tako bogatim kot revnim in da bodo nepristranski. Prepoveduje jim tudi svojevoljni rubež glob in posesti.

Precej pozornosti je v kranjskem privilegiju namenjene deželskim sodiščem. Ta so bila ne le sodne, ampak tudi osnovne upravne, vojaško-mobilizacijske in »policijske« enote. V teritorialno-sodnem smislu so bila deželska sodišča vmesna stopnja med zemljiškim gospostvom (patrimonialno sodstvo) in deželo. Policijska funkcija deželskih sodišč se jasno kaže v členu, po katerem naj se vsi ljudje trikrat v letu zberejo na splošnih zborih posameznih deželskih sodišč in naj pod prisego izpovedo, če je »v deželi karkoli škodljivega ali

nesojenega«. V tem členu gre za t. i. karalni postopek, namenjen odkrivanju škodljivih ljudi. S pomočjo takih prijav (karanja – karalni postopek) je deželni sodnik izvedel za tiste delikte, ki so ostali nekaznovani, in je moral ukrepati po uradni dolžnosti.

Deželskih sodišč se dotika še določilo, da sme deželskosodni sel obtoženca vabiti na sodišče izključno na domu. Poziv je moral biti v pisni obliki, saj jo predpisuje že deželni mir iz leta 1276. Določba, da je treba človeka najprej tožiti in šele nato pozvati na sodišče, je klasična formulacija za srednjeveški sodni postopek značilnega akuzatornega načela – kjer ni tožnika, tam ni sodnika.

Albrehtov privilegij je kot splošno pravno normo uzakonil patrimonialno sodstvo, se pravi pravico, da vsak zemljiški gospod izvaja nižje sodstvo nad svojimi kmeti. Vsak plemič sodi svojim kmetom v zadevah, ki se zgodijo na njegovi zemlji, razen o stvareh, za katere je zagrožena smrtna kazen. Patrimonialno sodstvo je z drugimi besedami obsegalo odločanje o podložniških in o nižjih kazenskih zadevah. To sodstvo je bilo takrat že v rokah zemljiških gospodov in privilegij je zatečeno stanje le potrdil in ga predvidel za prihodnost. Deželni knez pa tudi tu ni pozabil dodati, da sme v primeru zavlačevanja kmetom soditi deželnoknežji deželni sodnik.

Plemiška posest je bila posebej zaščiten z določilom, po katerem je zemljiški gospod odvezan sleherne materialne odgovornosti za zločin svojega kmeta, za katerega se zahteva smrtna kazen. Sodnik je smel kmetu vzeti samo tisto, kar je imel na sebi, gospodovo premoženje pa pustiti nedotaknjeno.

Natančna so določila o uboju. Pobeglemu ubijalcu se je odmerila denarna kazen. S plačilom se je lahko spravil z »oblastjo«, ostala pa je maščevalna pravica sorodnikov ubitega. Pri ujetem ubijalcu je bilo predvideno krvno kaznovanje po talionskem načelu (glava za glavo). Namesto tega je bila možna tudi poravnava, ki pa ni bila prepuščena prizadetima stranema, ampak je o višini odkupnine presodil deželni knez oziroma njegov sodnik. Odkupnine niso bili dolžni plačevati ubijalčeva žena in otroci.

Med težka kazniva dejanja je privilegij uvrščal posilstvo, razbojništvo (cestni rop), umor, ponarejanje novcev in tatvino. Za naštete zločine je predvidel tipične srednjeveške kazni, pri čemer je najbrž uvedel kazenski sistem po avstrijsko-štajerskem vzoru in ni upošteval dotlej običajnih kazni. V kazenskem postopku so pri ugotavljanju storilca veljala dokazna pravila; za vsako hudodelstvo je bilo določeno, katera vrsta dokaza in koliko prič ali prisežnikov je potrebnih. Kot najjasnejši dokaz je seveda veljala zalotitev pri samem dejanju, pri čemer je bilo bistveno kričanje (pokrik) prizadetega ali očividcev, ki so ujetega zločinca pripeljali pred sodnika. Poostritev kazenskega procesa je skušala v poznem srednjem veku

rešiti težave v postopku dokazovanja krivde. V prvi vrsti se je razširilo presedmanje, tj. postopek, pri katerem prisega tožnika s šestimi prisežnimi pomočniki zadostuje za dokaz krivde, četudi storilec ni bil zaloten pri dejanju. Presedmanje se je razvilo iz postopka ob zalotitvi storilca, a sta pozneje pri zalotitvi zadoščali dve priči, ki obtoženca prebesedita (übersagen, überzweien), medtem ko je presedmanje ostalo v veljavi takrat, ko storilec ni bil prijet na mestu zločina.

Kranjski privilegij je določil, da je potrebno posilstvo dokazati z dvema človekoma. Obsojenemu posiljevalcu se je odbilo glavo *mit einer dillen* (z desko). Pri cestnem razbojniku je dokazni postopek odvisen od tega, ali je bil prijet pri dejanju ali ne. V prvem primeru sta zadoščali dve priči, v drugem ga je moralo poleg tožnika prebesediti šest prisežnih pomočnikov. Na enak način se je krivdo dokazalo nezalotenemu tatu. Razlika je bila v kazni: razbojnik je bil obglavljen s sekiro ali mečem, tat obešen na vislice. Za obsodbo morilca in ponarejevalca denarja je privilegij predvidel dve priči. Prvega se je kaznovalo s kolesom, drugega spraznilo na žareči rešetki.

Kranjcem (in Koroščem) podeljene pravice so bile deloma posnete po štajerskem zgledu, privilegij pa na koncu izrecno določa še, naj se »vsi gospodje, ministeriali in drugi plemeniti ljudje na Kranjskem v vseh drugih zadevah, ki tukaj niso zapisane, ravnajo po pravu naših gospodov in plemenitih ljudi v naši deželi Štajerski«. Izstavitelj privilegija je štajersko pravo postavil za pomožni vir prava na Kranjskem in Koroškem ter s tem jasno izrazil namero po pravnem poenotenju treh dežel.

Listina vojvode Albrehta II. iz leta 1338 je glede na povedano precej več kot le plemiški privilegij. Ima značaj »ustavnega«, kazenskega in privatnopravnega zakona. Vsebuje tudi določila splošne narave, ki naj veljajo za vse deželno prebivalstvo in ne le za privilegirano plemstvo. Govorimo lahko o neke vrste deželnem redu. Privilegij cementira fevdna razmerja, zarisuje imovinsko-pravni in kazensko-sodni sistem, s tem pa opredeljuje predvsem razmerja znotraj plemiškega stanu, ki ga pravno poenoti in naveže na deželno ograjno sodišče. Sodne pravice fevdnega gospoda so bile omejene na zadeve glede fevdov, niso pa več segale na druga področja. Hkrati so vsi plemiči dobili enake sodne pravice do svojih podložnikov. Privilegij prepoveduje samovoljne posege v plemiško lastnino in z določili procesnopravne narave zagotavlja pravno varnost prebivalstva, v prvi vrsti deželnega plemstva. Neprivilegirane sloje zadevajo predvsem členi o deželskih sodiščih, karalnem postopku, pozivanju na sodišče, kaznivih dejanjih in seveda o patrimonialnem sodstvu.

Kranjski deželni ročin je poleg pravkar predstavljenega privilegija kot osnovni listini vključil še privilegija, ki ju je goriški grof Albreht III. aprila 1365 podelil svojemu plemstvu na Dolenjskem in v Beli krajini ter posebej plemstvu v Istri. Značilno je, da sta bila tudi ta privilegija izstavljeni ob pričakovani menjavi deželnega gospoda. Habsburškega vojvoda Rudolfa IV. in njegova brata je namreč goriški grof z dedno pogodbo že junija 1364 postavil za univerzalne dediče posesti istrske veje goriških grofov na Kranjskem in v Istri.

Ob napovedani menjavi deželnega kneza si je goriško plemstvo prizadevalo pridobiti zagotovilo, da se bo njihove pravice spoštovalo tudi v prihodnje. Habsburčan Rudolf IV. je na Albrehtovo prošnjo goriškim vitezom in oprodam januarja 1365 obljubil spoštovanje pridobljenih pravic in svoboščin. Ker le-te še niso bile zapisane, je grof Albreht III. 29. aprila istega leta izstavil dva enaka privilegija za svoje plemstvo v Marki in Metliki ter v Istri.

Zapis in potrditev pravic sta bila namenjena vitezom in plemenitim oprodam, saj goriška kranjsko-istrska gospostva niso premogla višjega plemstva (gospodov). Albreht je upoštevajoč zvesto službo goriški dinastiji ukazal zapisati njihove dotedanje pravice, saj bodo te njim in njihovim dedičem le tako zagotovljene tudi po njegovi smrti. Sčasoma se namreč pozabi na vse, kar ni zapisano in potrjeno z listinami, zapis pravic pa jamči, »da bodo oni in njihovi dediči po naši smrti za vedno vztrajali pri teh pravicah ter da jim naši dediči in potomci teh pravic ne bodo odvzeli«.

Največ določil je namenjenih reguliranju sodstva, ki se deli na sodstvo za privilegirane in nepriviligirane sloje. V plemiških sodnih zadevah – naj gre za dediščino, alodno ali fevdno posest, dajatve od podložnikov ali kako drugo stvar – sodi goriški grof ali njegov glavar, in sicer izključno na plemiškem sodišču v Metliki (za istrsko plemstvo v Pazinu). Grof in glavar sta pristojna tudi v primeru, če bi plemič na letnih sejnih in cerkvenih proščanjih storil lažje kaznivo dejanje, medtem ko bi ga smel deželski sodnik zapreti v primeru povzročitve težkega kaznivega dejanja. Deželskemu sodniku je bil tako pri plemstvu v določenih primerih prepuščen predkazenski postopek, nakar je moral delinkventa izročiti ograjnemu sodišču.

Privilegij je vitezom in oprodam potrdil pravico do patrimonialnega sodstva nad njihovimi »ljudmi« v civilnih in manjših kazenskih zadevah. Za težja kazniva dejanja, med katera so po privilegiju sodili večja tatvina, umor, cestni rop, posilstvo in vlom, je bila zagrožena smrtna kazen. V teh primerih zemljiški gospod ni smel soditi, saj je bil zanje pristojen deželnoknežji deželski sodnik. Deželski sodnik je smel od plemiča zahtevati izročitev podložnika, ki je bil obtožen hudodelstva. Da pa zaradi podložnikovega zločina ne bi bil oškodovan na premoženju, je smel »škodljivca« sodniku predati le najnujnejše oblečenega,

opasanega. Zemljiški gospod za kazniva dejanja svojih podložnikov torej ni odgovarjal, niti ni smel utrpeti premoženjske škode. Podobno določilo najdemo v privilegiju za ožjo Kranjsko.

Med deželskosodne primere je sodil tudi uboj. Če so sorodniki ubitega kmeta storilca naznanili deželskemu sodniku, ga je moral ta prijeti in mu soditi. Če se je ubijalec pogodil s sorodniki ubitega in so ti opustili tožbo, je zemljiškemu gospodu ubitega »po deželnem pravu in običaju« pripadlo pet oglejskih mark. Prestopek, ki ga je kmet storil na letnem sejmu ali cerkvenem proščanju, je bil lahko deželskosodni ali patrimonialnosodni primer. Če je deželski sodnik ujel storilca, preden je prišel na območje svojega zemljiškega gospostva, ga je smel tudi kaznovati, sicer pa je imel to pravico kmetov zemljiški gospod.

Več določil regulira fevdnopravna, dednopravna in premoženjska vprašanja nasploh. Albreht je zagotovil, da se lahko fevde podeljuje tako moškim kot ženskim potomcem. Za prejemnika in nosilca fevda je bil določen najstarejši član rodbine, kar naj bi onemogočilo preveliko razdrobljenost fevdnih odnosov. V pravem nasprotju s tem je privilegij dovoljeval, da fevde in alode po plemiču, ki ni imel sinov ali hčera, dedujejo drugi sorodniki. Dopusčena je bila tudi delitev tako pridobljene dediščine.

Med pomembnejša določila vsekakor sodi člen o vojaški obveznosti. Ta določa, da je plemstvo v primeru vojaške ogroženosti domače dežele (obrambne vojne) dolžno svojemu gospodu pomagati po najboljših močeh, če pa bi jih ta angažiral v vojaški službi zunaj dežele oziroma gospostva, jim mora zato ustrezno plačati.

Privilegij goriškega plemstva iz leta 1365 je temeljni pravni dokument grofije v Marki in Metliki ter Istrske grofije, saj regulira zadeve glede sodstva, fevdnopravnih, dednopravnih in premoženjskopravnih razmerij ter vojaške obveznosti. Grofiji sta bili v bistvu samostojni deželi z lastnim deželnim pravom, deželnim knezom, ki ima najvišjo sodno in vojaško oblast, ter glavarjem kot zastopnikom deželnega kneza.

Podobno kot privilegij za ožjo Kranjsko iz leta 1338 je tudi goriški v glavnem posnel zatečeno stanje. Nekatera določila so tako rekoč identična, nekatera se vsaj smiselno prekrivajo. Kranjski privilegij je seveda precej bolj kompleksen, natančen in izpoveden. Obema je skupno, da s sodnimi, procesnimi, fevdnopravnimi in premoženjskopravnimi določili regulirata predvsem življenje plemiške korporacije, v katero se je stopilo veliko nesvobodnega plemstva. Dala sta trdno osnovo za razvoj pravno poenotenega deželnega plemstva, ki pa je bilo po izvoru, naslovu, bogastvu in ugledu zelo heterogeno.

Ker sta bila predstavljena privilegija jedro poznejših deželnih ročinov in s tem deželno stanovske »ustave«, je upravičeno vprašanje, ali je v teh osnovnih listinah zapisan kak člen, na katerem bi lahko kranjski deželni stanovi gradili svojo pozicijo nasproti deželnemu

knezu. Za razmerje med deželnim knezom in stanovi so po Vilfanu v deželnih ročinih pomembna tista določila, ki so vsebovala omejitve deželnoknežje oblasti na treh področjih: financah (davkih), vojaških in sodnih zadevah. Iz kranjskega privilegija se takega sklepa neposredno nikakor ne da narediti. Izjema je področje sodstva, kjer so jasno določene pravice plemstva v sodnem postopku, v odnosu do vladarja kot vrhovnega sodnega gospoda in v odnosu do podložnikov. Privilegij onemogoča tudi vmešavanje sodnih organov drugih dežel. Glede ograjnega in patrimonialnega sodstva je jasen tudi privilegij goriškega plemstva. O davkih in vojski v privilegiju iz leta 1338 ni govora, pač pa so plemiške vojaške obveznosti regulirane v privilegijih za Marko in Metliko ter Istro.

Ozreti se moramo prek kranjskih meja in pogledati, kaj pravijo o tem štajerski plemiški privilegiji. Že georgenberški privilegij iz leta 1186 vsebuje določilo, da novi deželni knez na Štajerskem po svojih biričih ne bo izvajal izterjevanj, ki so v navadi v Avstriji. Določilo se seveda nanaša na davke, ki so bili po kasnejši interpretaciji za plemstvo pravzaprav brezpogojno prepovedani. To določilo so povzeli privilegiji iz let 1237, 1277 in 1292. Ti prepovedujejo zviševanja posrednih davkov in predvidevajo pristanek višjega plemstva na prekovanje denarja. Kranjski privilegij 1338 za poznejši stanovsko-monarhični dualizem ne bi bil posebej pomemben, če ne bi vseboval določila o subsidiarnosti prava štajerskega plemstva. Pri tem je bil mišljen predvsem privilegij, ki ga je Štajercem leta 1277 podelil Rudolf Habsburški. V njem je tudi določilo o pogojnosti dedne poklonitve oziroma o zaporedju priseg: plemstvo je bilo dolžno priseči zvestobo novemu deželnemu knezu le, če jim je ta prej s prisego obljubil, da bo spoštoval njihove svoboščine. Z vidika razvoja deželnih stanov je torej v kranjskem privilegiju najpomembnejši zadnji člen.

Nadaljujmo z dednimi poklonitvami in razvojem kranjskih deželnih ročinov. S tem postane stvar tesneje povezana z Ljubljanskim gradom. Vsaj do srede 16. stoletja so bile namreč dedne poklonitve na gradu, upravnem centru dežele Kranjske in sedežu deželnega glavarja. Na gradu so se zbirali stanovi na deželnih zborih, pa tudi kranjski deželni privilegiji so bili kot najdragocenejše stanovske listine hranjeni v eni od grajskih skrinj. Zato je zgodba o kranjskih deželnih ročinih res tudi zgodba z Ljubljanskega gradu.

V drugi polovici 14. stoletja so bili ustvarjeni pogoji za priključitev goriške posesti na Dolenjskem, v Beli krajini in Istri ter s pridobitvami oglejskih notranjsko-kraških postojank in Trsta zakoličen prodor Habsburžanov proti morju. Deželni knezi Rudolf IV., Albreht III., Leopold III. in Viljem so se med 1360 in 1399 nekajkrat sicer ustavili v Ljubljani, vendar do potrditve kranjskega privilegija ni prišlo. Albreht III. in Leopold III. sta po izumrtju istrske

veje goriških grofov leta 1374 plemstvu v Marki in Metliki vsak zase potrdila privilegij grofa Albrehta III. Leopold je potrdil tudi istrski privilegij. Glede ožje Kranjske take potrebe očitno ni bilo. Potemtakem drži, da gre med letoma 1338 in 1414 v razvoju deželnih ročinov na Kranjskem za dobo stagnacije.

Z deželnimi privilegiji je tesno povezana dedna poklonitev, zato še nekaj besed o tem. Deželo sestavljata deželni gospod in deželna skupnost, ki jo predstavlja predvsem deželno plemstvo. Deželno pravo je pri tem regulatorna vez, ki povezuje in zavezuje obe sferi. V pravu so temeljili tako knezovo veličanstvo in suverenostne pravice na eni strani kot plemiški privilegiji na drugi. Dokler so akterji spoštovali stare navade in zapisane privilegije, je dežela funkcionirala. Deželni gospod je bil dolžan ščititi deželo, deželno pravo in deželni mir, plemstvo oziroma deželni stanovi so mu morali pri tem »svetovati in pomagati«. To je bilo temeljno razmerje med deželnim gospodom in deželani, os dežele, ki jo poznamo od konca srednjega veka naprej.

Opisani odnos med knezom in deželani je ustvarjala vdanostna zaprisega, ki so jo deželani podali ob nastopu novega deželnega gospoda. Ta se jim je že prej oddolžil s prisego, da bo spoštoval pravo, kar se je odražalo v slovesni potrditvi deželnih privilegijev. Akt obojestranske zaveze imenujemo dedna poklonitev ali dedni poklon (*erbhuldigung*, *erbpflicht*). Knez in deželani so se zavezali k sodelovanju v dobrobit dežele, zagotavljanju in spoštovanju deželnega miru in ustaljenih sodnih norm, k vojaški obrambi dežele pred zunanjimi sovražniki ali deželnimi škodljivci. Gre skratka za neke vrste pogodbeni odnos med deželnim knezom in plemstvom oziroma stanovi, ki je temeljil na zvestobi in dolžnosti.

Čeprav dedna poklonitev v začetku 15. stoletja ni bila več novost, postane za našo temo zanimiva šele odtlej. Poleg tega so starejše poklonitve slabo dokumentirane. Poznamo predvsem scenarije štajerskih poklonitev, ki pa se gotovo niso bistveno razlikovale od koroških ali kranjskih. 2. decembra 1411 je Ernest Železni prisegel štajerskim deželanom, vitezom in oprodam, da bo spoštoval njihove pravice, svoboščine in stare običaje, skratka vse, kar je zapisano v privilegijskih listinah njegovih prednikov; te bo po predlogi na novo potrdil v roku meseca dni. Plemstvo je potem priseglo deželnemu knezu in dednemu gospodu, da bo pospeševalo njegove koristi in odvrčalo škodo ter da bo poslušno. Gre za klasični scenarij dedne poklonitve v notranjeavstrijskih deželah, ki je bila od Ernesta naprej kronana s potrditvijo deželnih plemiških privilegijev.

Z obiskom ostalih dveh dežel je Ernest počakal in se na Kranjsko podal šele v začetku leta 1414. Po poklonitvi v Ljubljani – najverjetneje je bila med 8. in 11. marcem – je 11. marca oziroma 2. avgusta potrdil privilegijski listini Leopolda III. za plemstvo v Marki in

Metliki ter Albrehta II. za kranjsko plemstvo. Ernest je v kranjski potrditvi uvodoma naznanil, da so ga kranjski gospodje, vitezi in oprode prosili, naj jim potrdi listino, s katero je Albreht II. določil pravice, svoboščine in stare dobre običaje. Uvodnim formulam sledi dobesedni prepis privilegija iz leta 1338. Listino končajo sklepne formule, kjer izstavitelj spominja na zvesto službo, ki so jo omenjeni prosilci nudili njegovim prednikom in njemu samemu, nato pa obljublja *denselben brief mit allen punden vnd artikeln, so darinn sind begriffen, von furstlicher macht gnedlich ... bestetten, bekrefftigen vnd vernewen ... vnd mainen vnd wellen gar ernstlich, daz derselb brief hinfur gar vnd gennzlich bey seinen krefftten vnd auch gemainlich als vnser lanndtherren, ritter vnd knecht in Krain bey den gnaden, rechten, freyhaiten vnd guten gewonhaiten beleiben vnd der niessen sullen nach innhaltung des obgenanten briefs*. S to potrditvijo je Ernest začel več kot tristoletno prakso potrjevanja temeljnega kranjskega privilegija. Do leta 1593 se je privilegije ožje Kranjske potrjevalo ločeno od privilegijev Marke in Metlike ter Istre, potem pa je skupna potrditev objela vse privilegije. Ker je bil Ernest prvi, ki je potrdil tako kranjski kot »metliški« privilegij, ga imamo lahko za "očeta" kranjskega deželnega ročina.

Naslednja dedna poklonitev je bila februarja 1444, ko je vojvoda Friderik V., tedaj tudi že rimsko-nemški kralj, sprejel poklonitev kranjskega plemstva ter 4. marca potrdil privilegije za Marko in Metliko. Istrski privilegij je potrdil že 18. februarja. S 4. marcem je datirana tudi neizstavljena kranjska zlata bula, v kateri vojvoda oznanja, da so mu kranjsko plemstvo in stanovci *yecz als dem eltisten und regierenden fursten desselben unsers furstentums gelubdt und geschworen*. Podrobnosti o poklonitvi niso znane. Glede na okoliščine, v kakršnih se je Friderik od srede januarja do začetka marca mudil na Kranjskem, pa se zdi, da sta bili prisegi izgovorjeni skozi stisnjene zobe. To potrjuje kranjska bula, ki tedaj ni bila izstavljena. Friderik je sicer štajerske in koroške privilegije v obliki slovesne zlate bule potrdil decembra 1443 v Gradcu oziroma januarja 1444 v Št. Vidu. Pred tem so se mu Štajerci in Korošci skupaj poklonili.

Zlato bulo, ki jim je bila namenjena že leta 1444, so Kranjci v nekoliko okrnjeni obliki dobili 25. novembra 1460. V njej je cesar Friderik III. potrdil Ernestovo listino in ji dodal sedem členov, povzetih iz štajerske zlate bule oziroma iz privilegijev štajerskega plemstva iz let 1277 in 1292, ki pa se naslanjata na najstarejša štajerska privilegija iz let 1186 in 1237. Iz štajerskih privilegijev prevzeti člani določajo: 1. Če se kranjski plemič ali plemkinja poroči z nekom s Štajerske, Koroške ali iz Avstrije, naj uživa pravo tiste dežele, v kateri prebiva. 2. Svoje sinove in hčere lahko ženijo in možijo po svoji volji. 3. Če kranjski deželan umre brez oporoke, naj za njim deduje najbližji dedič. 4. (Osebn) spori naj se rešujejo pred pričami na

sodišču in ne z dvobojem. 5. Zemljiškoposestne spore naj se rešuje pred sodnikom in poštenimi pričami. 6. Če deželan umre brez moških potomcev, po njem deduje hči. 7. Kranjci lahko na svojih zemljiščih zidajo cerkve in cerkvenim ustanovam darujejo svoje premoženje.

V kranjsko zlato bulo prevzeti štajerski člani vsebinsko niso posebej pomembni, pa tudi to, da je v kranjski buli manj dodanih členov kot v koroški (13), Kranjcem ni povzročilo nobene škode. Za razvoj privilegijskega prava najpomembnejšega določila o zaporedju priseg Friderik ni izrecno potrdil ne Koroščem ne Kranjcem. Kranjcem ni izrecno potrdil tudi določila, iz katerega je bila formalno izpeljana davčna prostost plemstva. Vilfan je zato upravičeno zapisal, da je bil pomen zlatih bul bolj deklaratorne in politične narave. Štajersko deželno pravo je po zadnjem členu privilegija iz leta 1338 kot subsidiarno pravo veljalo tako na Koroškem kot Kranjskem, to pa pomeni, da so v obeh deželah veljali tudi vsi štajerski privilegiji. Kranjska zlata bula je postala jedro nadaljnjih potrditev in je tudi v obeh tiskanih deželnih ročinih na prvem mestu. Šlo je za slovesnejšo obliko listine z dodanimi člani, poleg tega je bila zlata bula najstarejši v Ljubljani hranjeni originalni privilegij za ožjo Kranjsko. Tako Albrehtova listina kot Ernestova potrditev sta bili verjetno že leta 1444 odneseni na Dunaj, kjer se je za Ernestovo potrditvijo kmalu izgubila vsaka sled, Albrehtov privilegij pa je bil v Ljubljano vrnjen šele leta 1977.

Stanovi so zahtevali, da se novi knez dedne poklonitve udeleži osebno. Že Maksimilijan pa se je konec leta 1493 izgovoril, da je zaposlen s pomembnejšimi državniškimi opravki ter je za potrditev kranjskih privilegijev in sprejem poklonitve imenoval tri komisarje. Sredi januarja 1494 je potem potrdil kranjsko zlato bulo in Leopoldovo potrditev privilegija za Marko in Metliko. Potrdil je tudi istrski privilegij, a se originalna potrditev ni ohranila.

Po Maksimilijanovi smrti, januarja 1520, se kranjski stanovi na poklonitvenem zboru niso hoteli pokloniti pooblaščenec nadvojvod Karla in Ferdinanda. Osebni prisegi so se bili sicer pripravljani odreči, saj so razumeli, da brata ne moreta priti osebno. Vztrajali pa so, da komisarji prisežejo prvi. Nova deželna kneza se s tem nista mogla strinjati in že julija istega leta so Kranjci sklonili glave. Po dolgih in ostrih pogajanjih so prisegli prvi, nakar sta dva komisarja prisegla v imenu deželnih knezov. Obljubila sta od knezov do konca leta izposlovati potrditev prisege skupaj z izjavo, da so jima Kranjci s tem, ko so prisegli prvi, naredili uslugo, ki ne bo škodovala njihovim pravicam. V istem času naj bi brata potrdila deželne privilegije. Karel je potrditve vseh treh privilegijev res izdal v obljubljenem roku, Ferdinand pa šele novembra 1523.

V drugi polovici 16. stoletja, ko so deželni stanovi dosegli višek moči in vpliva, je Kranjska doživela še tri dedne poklonitve in z njimi povezane potrditve deželnih privilegijev.

Nadvojvoda Karel II. je leta 1564 v Gradcu poslušal *aydspflich*, ki mu jo je prebral deželni glavar, nato pa vstal, snel baretko z glave in z dvignjenimi prsti ponovil za deželnim glavarjem: *Als vns jetzt vorgelesen ist, schwä'ren wir mit vnserm ayd allen landleuthen des fu'rstenthumbs Steyr sta't, fest vnd vnzerbrochen zuhalten, trewlich ohne alles geferde, als vns Gott helff vnd das heilig Evangelium*. Sledila je prisega štajerskih stanov, ki so se tudi priporočali Bogu in evangeliju. Akt dedne poklonitve je prepojil reformacijski duh. Kranjska dedna poklonitev se je po podobnem scenariju odvila 28. aprila istega leta. Stanovi so dali takrat za nadvojvodo Karla stesati lesen prestol, ki lepo simbolizira dedno poklonitev kot formalno stičišče deželnoknežje in stanovske sfere, knezovih majestetnih pravic in deželnih privilegijev. Do pisne potrditve privilegijev, zadnjič ločeno za Kranjsko, Marko in Metliko ter Istro, je prišlo šele po treh letih.

Bistvena novost je čez slaba tri desetletja nastopila pri potrditvi privilegijev. Cesar Rudolf II. je namreč 3. decembra 1593 v Pragi izstavil privilegij v obliki 19-listnega libela, s katerim je skupaj potrdil dotedanje privilegijske listine za Kranjsko, Marko in Metliko ter Istro. S skupno potrditvijo je končal prakso ločenega potrjevanja privilegijev za teritorialne komplekse, ki so se že pol stoletja prej dejansko zlili v kneževino Kranjsko s priključenimi gospostvi. Skupna potrditev je Kranjsko še *de iure* povezala v eno deželo.

Ko je 1597. leta prišel v Ljubljano nadvojvoda (in kasnejši cesar) Ferdinand II., je bila poklonitev na las podobna oni iz leta 1564, le da je bil Ferdinand bolj previden in ni prisegel pri Bogu in evangeliju (kot so to storili stanovi), ampak so evangelij spet zamenjali svetniki. Knez je nato potrdil Rudolfovo listino. S to potrditvijo se je dejansko končala doba razvoja deželnih ročinov, ko je vsak novi deželni knez potrdil prednikove privilegije in jih eventualno obogatil z dodanimi privilegijskimi listinami. Nastopila je doba formalne veljavnosti deželnih privilegijev, ki je le stežka zameglila porast moči knežjega absolutizma. Niti potrditev obstoječih privilegijev ni bila več samoumevna. Ferdinand III. in Jožef I. kot kranjska deželna kneza ročinov nista potrdila ne ob prevzemu vlade ne kdaj kasneje.

Dedna poklonitev ob obisku cesarja Leopolda I. v Ljubljani je bila 13. septembra 1660. Z istim dnem je datirana njegova potrditev kranjskih deželnih ročinov, konkretno listine Ferdinanda II. Cesar Karel VI. je s prihodom v Ljubljano in dednim poklonom odlašal 17 let in ga je sprejel šele avgusta 1728. Še nadaljnjih sedem let je minilo do potrditve deželnih privilegijev. Kar 54 listov obsegajoč libel, izstavljen 14. marca 1736 na Dunaju, je končal prakso, ki jo je 322 let prej začel Ernest Železni. Od izstavitve prvega kranjskega plemiškega privilegija, ki je predstavljal jedro vseh kranjskih in kasneje skupnih potrditev, je minilo skoraj 400 let.